

Karl Marks, kapitalist sömürüye karşı sürdürülen mücadelenin, toplumsal önderinin işçi sınıfı olduğunu ve insanlığı sınıfsız topluma götürecektir. Toplumsal değişimlerin ancak bu sınıfın mücadelesinin eseri olabileceğini günümüzden yaklaşık yüzyıl önce göstermişti.

Bugünün işçi sınıfı Marks'ın dönemindeki işçi sınıfından farklı. Günümüzde, işçi sınıfının küçük bir bölümü sanayi sektöründe çalışıyor. Teknolojinin gelişmesi, kamu hizmetlerinin yaygınlaşması giderek daha fazla insanı "beyaz yakalı işçi" haline getiriyor.

1980'lerin başından itibaren, "sol" içinde, işçi sınıfının sosyal ve politik bir güç olmaktan uzaklaşmaya başladığı iddia edilir oldu. Bu kitap, proletaryaya elveda edenlere marksistlerin yanıtıdır.

Callinicos ve Harman, marksist "sınıf" kavramının nasıl tanımlanması gerektiğinden başlayarak, istatistiklerle destekledikleri çalışmalarında, kriz dönemlerinin daima kapitalizmin yeniden yapılanmasına denk düştüğünü ve işçi sınıfının da bu sürecin bir parçası olduğunu savunuyorlar.

İşçi sınıfının bileşimi farklılaşıyor, ama proletaryaya, toplumsal değişimlerin biricik öznesi olarak hâlâ egemen sınıfların karşısında duruyor.

Kitap "beyaz yakalı işçilerin" egemen sınıfa karşı sürdürdüğü mücadelenin giderek keskinleşmeye başladığı Türkiye için de öğretici tartışmalar ve ilginç saptamalar içeriyor.

Z
YAYINLARI

DEĞİŞEN İŞÇİ SINIFI • Alex Callinicos - Chris Harman

Değişen İşçi Sınıfı

işçi sınıfının değişen yapısı üzerine denemeler

Alex Callinicos - Chris Harman

Değişen işçi sınıfı

**Günümüzde sınıf yapısı üzerine
denemeler**

Alex Callinicos ve Chris Harman

Çeviren:
Osman Akınhay

Uluslararası Basın ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Z Yayınları

Galip Dede Sokağı, No: 48/1
Tünel - İstanbul
Telefon: (0212) 244 4863

Değişen işçi sınıfı
Günümüzde sınıf yapısı üzerine denemeler
Özgün adı: The changing working class
Essays on class structure today
İngilizce 2. basımı, Bookmarks 1989

Türkçe birinci baskı: Şubat 1994

Çeviren: **Osman Akınhay**
Yayına hazırlayan: **Yakup Başak**
Kapak: **Hasan Basri Karabay**

Dizgi: Bernar Kutluğ
Baskı: Yön Matbaacılık
Kapak baskı: Yön Matbaacılık
Cilt: Umut Mücellithanesi

İÇİNDEKİLER

- 5 Çeviri hakkında notlar
- 7 Giriş
Alex Callinicos
- 21 Yeni orta sınıf ve sosyalist siyaset
Alex Callinicos
- 65 Resesyondan sonra işçi sınıfı
Chris Harman
- 97 İşçi sınıfı kime oy veriyor
Chris Harman
- 103 Erik Olin Wright'ın *Sınıflar* kitabı üzerine
Alex Callinicos
- 115 Dipnotlar

Çeviri hakkında notlar

Elinizdeki kitabın en temel kaygılarından biri, “beyaz yakalılar”, “yeni orta sınıf” gibi kavramları marksist sınıf tanımı uyarınca alt kategorilerine bölmektir. Kitabın yazarları meslek, statü ve gelir düzeyi kategorilerinin sınıf tanımı açısından geçersizliğini kanıtlamakta, fakat bu kategorileri kullanan ampirik araştırma ve verilerden kaçınılmaz olarak yararlanmaktadır. Böyle olunca, kitapta kullanılan çok çeşitli kategorilerin Türkçeye kuşkuya yer bırakmayacak şekilde aktarılması, besbelli ki, çok büyük önem kazanmaktadır.

Oysa, tüm bu kategoriler *İngiltere’de kullanılan* geleneksel/resmi/akademik kategorilerdir ve birçoğunun ya Türkçe karşılığı yoktur ya da, bazen, karşılık olarak kullanılan Türkçe kelime tam aynı anlamı taşımamaktadır. Bazen İngilizcedeki birkaç değişik kategorinin hepsine Türkçede ancak tek bir karşılık vardır.

Sorunlu olan kategorilerin bazıları aşağıda açıklanmıştır.

Manager: Bir şirketin, işyerinin veya bölümün yöneticisi, müdürü, başı. Bunların hiçbirisi tam denk düşmediği için kitapta *menajer* kelimesi kullanılmıştır.

Profesional: Serbest meslek sahibi (avukat, muhasebeci, vs). Ancak, İngilizce kelime serbestlik ima etmez, bir şirkette çalışıyor olması muhtemeldir. Bu nedenle kitapta *profesyonel* kelimesi kullanılmıştır.

Manual worker / Manual working class: ‘Manual worker’

kol işçisidir. Ancak 'Manual working class' için 'Kol işçi sınıfı' diye-
meyeceğimize göre, kitapta, sevimsiz bir ifade olmasına rağmen,
kolla çalışan işçi sınıfı denilmiştir. 'Mavi yakalı' terimi kullanılmı-
mıştır, çünkü kitabın vurguladığı noktalardan biri de bazı beyaz ya-
kalı işçilerin kol işçisi olduklarıdır.

Non-manual worker: Kol işçisi olmayan işçi. Türkçede yay-
gın ayırımı kol işçisi - kafa işçisi şeklindedir. Ancak, kitapta izah edil-
diği gibi, beyaz yakalı işçilerin önemli bir kısmına kafa işçisi demek
yanıltıcı olacağı için, kitapta *kolla çalışmayan işçi* terimi kullanıl-
mıştır.

Supervisor / supervisory job: Diğer işçileri denetleyen bir işçi
veya görevli / bu kişinin yaptığı iş. Kitapta (Türkçede böylesi bir
meslek adı olmamasına rağmen) *denetleyici / denetleyicilik* terim-
leri kullanılmıştır. Bu tür işlere, örneğin, ustabaşılık ve formenlik
dahildir, fakat İngiltere'de bu tür bir dizi başka iş de vardır.

Giriş

Alex Callinicos

Sınıf sorununu 1980'lerin temel siyasi sorunlarından biri olmuştur.
Ancak, bu sorun paradoksal bir biçimde ortaya çıkmıştır: Sol'un bü-
yük bölümü, şimdilerde, genelde sınıf çelişkilerinin artık toplumun
temel ayrılık noktasını oluşturmadığını ve özelde işçi sınıfının geri-
leme içine girdiğini, Marks'ın atfettiği sosyalist devrimin öznesi ol-
ma rolünü işçi sınıfının artık yerine getiremeyeceğini ileri sürmek-
tedir.

Bu savların temelini, işçi hareketinin 1970'lerin sonlarından
beri özellikle İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'nde, ayrıca ileri
kapitalist dünyanın diğer bölgelerinde aldığı yenilgiler oluşturmak-
tadır. Bu savlar İngiltere'de ilk kez Margaret Thatcher'ın ilk hükü-
meti döneminde, Fransız yazar Andre Gorz'un bir kitabının İngiliz-
ceye çevrilmesiyle ve Komünist Parti üyesi tarihçi Eric Hobsbawm'ın
Marxism Today dergisinde yayımlanan bir dizi makalesiyle su yü-
züne çıktı. Daha sonraki gelişmeler, özellikle 1984-85'teki büyük
madenciler grevinin yenilgiyle sonuçlanması ve İşçi Partisi'nin 1983
ve 1987 genel seçimlerinde ardarda yenilgiler alması, işçi sınıfının
toplumsal ve politik bir güç olarak tükendiği fikrine görünüşte ge-
çerlilik kazandırmıştı.

Bu fikrin daima politik bir boyutu da olmuştu. Hobsbawm ile

Marxism Today'deki arkadaşları tarafından, işçi sınıfının gerileme içinde olduğu iddiası, Thatcherizm'e karşı Sosyal Demokrat/Liberal İttifakı da dahil olmak üzere sağ kucaklayan "geniş bir demokratik ittifak" kurulması stratejilerini haklı göstermekte kullanılmıştır. 1983 seçim bozgunuyla birlikte İşçi Partisi'nin liderliğine Neil Kinnock'un gelişinden bu yana, *Marxism Today*'in 'sınıf siyaseti'ne yönelttiği saldırılar, Kinnock'un Militant grubu ile parti içindeki diğer sosyalistlere saldırılarına destek sağlamış, İşçi Partisi'ni Eric Heffer'in yerinde değişimiyle ikinci bir SDP'ye dönüştürme çabalarına temel oluşturmuştur.¹

Nitekim, İşçi Partisi'nin Haziran 1987 genel seçimlerinde üstüste üçüncü yenilgisini almasının peşinden, Andrew Gamble "toplumsal eğilimlerin giderek Muhafazakârlar'dan yana döndüğünü", *İşçi Partisi'nin tabanının giderek Kuzey İngiltere, İskoçya ve Galler'deki gerileyen sanayi bölgelerinde sınırlı kaldığını* ileri sürüyordu. Gamble şu sonuca varmıştı:

İşçi partisi, politikalarında belirgin bir sosyalist çizgiye çok az rastlanan geniş bir reform partisi olmaya doğru herhalde karşı konulmaz bir şekilde sürüklenmektedir. Bu dönüşüm, İşçi Partisi'nin temel ayırtedici özelliği olarak bireysel yurttaşlık haklarının genişletilmesinin belirlenmesini, Thatcher hükümetinin önyak olduğu pek çok değişikliğin benimsenmesini ve İşçi Partisi'nin ekonomik politikadaki kolektivizminin kalıntılarının iyice silinmesini getirecektir.²

Elinizdeki kitapta yer alan üç makalede de, çağdaş kapitalizmin toplumsal yapısındaki değişiklikler sonucunda sosyalistlerin gerek kapitalizmi kavramanın vazgeçilmez bir aracı olarak, gerekse onun yerine sınıfsız toplumu geçirmenin temel aracı olarak sınıf mücadelesini terketmeleri gerektiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Bu makaleler, genel olarak, Kinnock'ın ve İngiliz işçi hareketi içindeki destekçilerinin politikasıyla mücadelenin bir parçası olarak kalem almışlardır.

Hobsbawm ve onun gibi düşününlerin görüşlerinin sol içinde bu denli kolay yaygınlaşmasının bir nedeni sınıf konusundaki kafa karışıklığının bir çok sosyalist tarafından paylaşılmasıydı. Görünüşte gelişkin sosyolojik teorilerin temelini oluşturan sağduyuya dayalı sınıf anlayışları, toplumdaki gerçek ilişkileri anlamının önünde bi-

rer engeldir. Bu görüşlerin egemen olması, egemen sınıfın çok sayıda sosyalist üzerindeki ideolojik etkisini yansıtır.

Bu sağduyuya dayalı görüşlerin ortak noktası, toplumun yüzeysel bazı görünümünü yakalayıp bu görünümü sınıfla özdeşleştirmeleridir. Bu görünümünden herhalde en önemlileri statü, meslek ve gelirdir. Statü, öncelikle, insanların kendi toplumsal konumlarını nasıl algıladıklarıyla ve bu konumun başkaları tarafından nasıl algılandığıyla ilgilidir. Statüyle ilgilenmek, toplumsal prestij derecelerinin çok ince ayrıntıları üzerinde - toplumun ast/üst düzeninde ve onu çevreleyen züppelikte - odaklaşmaktır. İnsanlar İngiltere'nin "sınıflara bölünmüş bir toplum" olduğunu söyledikleri zaman akıllarında genellikle statü (monarşi, eski okul bağları, vb.) vardır.

Statüye ağırlık verilmesi, insanların yaşam tarzlarıyla ve tüketim kalıplarıyla saplantı derecesinde uğraşmaya yol açabilir. 1945 sonrası dönemde, genel olarak, kol işçilerinin reel gelirlerinde kayda değer yükselmeler görülmüştür. Bazı bakımlardan pek çok kol işçisinin ve geleneksel olarak orta sınıf serbest meslek sahipleri olarak görülen kişilerin tüketim kalıpları birbirine yaklaşmaktadır; her iki grubun mensupları da büyük ihtimalle araba sahibidir, Sainsbury's süpermarketinde alışveriş eder ve ipotekli mülk edinmiştir. (Ancak, okuyacağınız makalelerde görüleceği gibi, bu yaklaşmanın derecesi fazlasıyla abartılmaktadır). Dolayısıyla, tüketim üzerine yoğunlaşan bir sınıf tanımı büyük olasılıkla sınıf çelişkilerinin kaybolduğu, işçi sınıfıyla orta sınıfların kaynaştığı inancına yol açacaktır. İşçi Partisi'nin 1950'lerde üstüste üç seçimden yenilgiyle çıkması üzerine işçi sınıfının '*burjuvalaşma*' sürecine girdiğini (orta sınıfa dönüştüğünü) ileri sürenler, kol işçilerinin refah düzeyinin arttığı ve yaşam tarzlarının değiştiği gibi kanıtlara dayanıyorlardı.³

Ne var ki, benzer tüketim kalıpları, toplumdaki genel güç ve ayrıcalık ilişkileri içindeki oldukça farklı konumları gizlemeye yarayabilir. Daha genel bir bakışla, statü, insanların topluma ve birbirlerine karşı tutumlarına bağlı olarak öznel bir nitelik taşır. Statü genelde toplumsal değişimi açıklamakta, özellikle bu değişim farklı tutumları benimseyen insan gruplarını kapsıyorsa, fazla bir yarar sağlamaz.⁴ Statü kavramı, eskiden kendilerinin '*vicdanlı profesyoneller*' olduklarını düşünen öğretmenler ve hemşireler gibi grupların 1960'ların sonları ile 1970'lerde nasıl kolektif sendika örgütlülüğüne ve eylemlerine (grev yapmak dahil) karıştıklarını anlamamıza yar-dım edebilir mi? Zengin ve nüfuzlu kişiler İngiltere kadar gelişkin

ve gözle görünür ayrıcalıklara sahip değiller diye ABD'nin İngiltere'ye kıyasla sınıf çelişkilerinin daha az yaşandığı bir toplum olduğunu akla getiren bir sınıf anlayışında oldukça kuşku verici bir yan olsa gerek. 'Statü' bütünüyle idealist bir kavramdır ve toplumun anlaşılmasında hiçbir işe yaramaz.

Sınıfla ilgili ikinci sağduyuya dayalı düşünce tarzı, *mesleği* temel alan anlayıştır. Buna göre, kişinin sınıfsal konumunun temeli yaptığı işin *türüdür*. Buna en iyi örnek olarak, İngiltere'de Genel Nüfus İdaresi'nin kol işçisi ve beyaz yakalı işçi gibi genel kategorilere dayalı meslek sınıflandırmasını kullanan resmi toplumsal yapı incelemeleri verilebilir. Burada okuyacağınız makalelerde yararlanılanlar dahil olmak üzere, sınıf üzerine ampirik verilerin büyük bölümünde, sınıf meslekle özdeşleştirilmektedir. Bu yaklaşımın önemli olmasının nedeni, onu izleyen incelemelerde işçi sınıfının kol emeği kullanılan mesleklerle özdeşleştirilmesi eğilimidir. Ne var ki, kol emeğiyle çalışanlar ileri kapitalist ülkelerde işgücünün giderek azalan bir kesimini oluşturduklarından, işçi sınıfının yok olmakta olduğu sonucunu çıkartmak kolaydır.

Sınıfı, meslekleri temel olarak tanımlamak, en azından çalışmanın maddi gerçekliğiyle ilintili olması açısından yararlıdır. Ancak böyle bir tanım, üretime katılan farklı toplumsal gruplar arasındaki doğal çelişkileri gizler. Bunun için, seçim uzmanları, Muhafazakâr Parti'nin en büyük başarılarından birini vasıflı kol işçileri arasında kazandığını iddia ederler. Ivor Crewe, 1987 seçiminden sonra, bu gruptaki Muhafazakâr seçmenlerin oranının arttığını saptamıştır: 1974'te %31, 1979'da %45 ve 1987'de İşçi Partisi'ni dokuz puan geride bırakarak %43. Crewe şu sonucu çıkartır: "Thatcherizm onaylayan bundan daha kesin bir seçim kanıtı ortaya çıkamazdı."⁵ Ancak, 'vasıflı kol işçisi' kategorisine, ustabaşılar, kol emeğine dayalı serbest çalışanlar ve küçük işadamları da girmektedir. Başka bir deyişle, bu kategori, ne kadar vasıflı olursa olsun geçimlerini kazanmak için emek-güçlerini satan kol işçilerinininkinden farklı (aslında onlarınkiyle çelişen) çıkarları olan insan gruplarını kapsar. Gerçekte işe yarar bir ayrım yapılmak isteniyorsa, çok genel bir kategori olan 'vasıflı kol işçileri' sınıflandırması, toplumsal ve politik davranışları büyük oranda farklılaşabilecek daha alt gruplara ayrılmalıdır.⁶

Aynı durum 'beyaz yakalı' kategorisi için de geçerlidir. Büyük bir şirketin genel müdürüyle o şirkette çalışan sekreterlerin ortak yanları var mıdır? Özellikle toplam işgücü içinde beyaz yakalıların

oranının büyümesi militan sendikacılığın bu sektörlere yayılmasıyla elele yürüdüğünden, bu sorun önem kazanmaktadır. 1985'te büyük madenciler grevinin yenilgisinden sonraki dönemde, öğretmenlerle kamu çalışanları, Thatcher hükümetinin politikalarına, metal ve otomobil işçileri gibi militan geleneğe sahip kol işçisi gruplarından çok daha aktif biçimde karşı koyuyorlardı. Amerikalı marksist Stanley Aronowitz'in sözleriyle: "Beyaz yakalı" terimi, fabrika ve bürodaki emeğin yapısı arasındaki temel bir farklılığı akla getiren bir etikettir. Beyaz yakalıları, bilimden çok toplumsal ideolojiye dayalı bir kategoridir."⁷ İşgücünün sınıflandırılmasını mesleklere göre yapmak, kapitalist toplumun temel çelişkilerini gözlerden saklar.⁸

Sağduyuya dayalı üçüncü anlayış, sınıf konumunu gelir düzeyiyle özdeşleştirir. Bu anlayış, genellikle, yükselen yaşam standartlarının sınıf militanlığını yok ettiği doğrultusunda hayret edilecek derecede saf ve kaba iddialar doğurur. Gavin Kitching, erkek kol işçilerinin haftada 153 sterlin, kol işçisi olmayan kadınların haftada 124 sterlin olan brüt kazançlarının "sistemde ciddi bir maddi çıkarlarının" olması anlamına geldiğini iddia etmiştir.⁹ Marks *Ücretli Emek ve Sermaye*'de, sınıfsal çözümlemenin mutlak gelir düzeylerine değil, daha çok, zenginliğin toplum içindeki dağılımını yansıtan *görelî* gelirlerle bağlı olduğunu ileri sürer. İngiltere'de 1985'te bütün ailelerin en fakir onda birinin geliri haftada 45 sterlinken, en zengin onda birinin geliri haftada 416,80 sterlindi. Açık ki, bu grupların "sistemdeki maddi çıkarları" çok farklıydı. Sonuçta ortaya çıkan çıkar çatışması, 1979 ile 1985 yılları arasında bütün ücretlilerin en üst derecedeki beşte birinin net reel gelirleri %11,6 artarken, en dipte ki beşte birinin net reel gelirlerinin %2,9 düşmesinde yansımaktadır.¹⁰

Ancak, gelir dağılımı bile sınıf çatışmasının temelini kavramakta eksik bir göstergedir. Kişinin görelî geliri, toplumsal ürünün o payını nasıl kazanabildiğini açıklamaz. İlk planda, farklı gelir *türleri* arasında, öncelikle kârlar ile ücretler arasında temel bir ayrım vardır. Geliri şirket kârlarından aldığı temettülerden oluşan büyük bir hissedarın dünyası, aynı firmada çalışan, saat başı ücret alan yarı-vasıflı bir kol işçisinin dünyasından çok uzaktır. Kaldı ki, ücretin türü bile farklı sınıfsal konumları gizleyebilir. Güçlü işçi örgütlenmesi sayesinde yüksek ücret alan kol işçisi çalışan bir kişidir; aynı şekilde aldığı yüksek aylık hem kol işçileri hem de beyaz yakalı işçiler üzerindeki bir denetim hiyerarşisindeki konuma bağlı olan, üniversite eğitimi almış yönetici de bir çalışandır. Ancak bunlar aynı sınıfın

üyeleri olabilirler mi?

Bu soruyu yanıtlamak için, sağduyuya dayalı üç görüşün yansıttığı sınıf yaklaşımından bütünüyle kopmak gerekir. Üç yaklaşımın da ortak yanı, sınıfsal yapıyı, çeşitli toplumsal grupların statülerine, mesleklerine ya da gelirlerine (ya da bazı iddialı sosyolojik teorilerde her üç özelliğe (de) bağlı olarak, diğer grupların üzerinde ya da aşağısında bir toplumsal konuma sahip oldukları bir tür merdiven gibi görmeleridir. Amerikalı marksist Erik Olin Wright'ın vurguladığı gibi, bu tür 'derecelendirmeye' dayalı sınıf anlayışları 'statik'tir. Bu tür anlayışlar, "insanlara değer yüklü ödüllerin dağıtımına göre etiket yapıştırmaya bir temel sağlayabilir, ancak bu dağılımı belirleyip dönüştüren dinamik toplumsal güçlere bir ad koyacak güçten yoksundur."¹¹

Buna karşılık, marksist sınıf teorisi, insanların içinde yaşadıkları toplumları oluşturmaları ve yeniden oluşturmaları süreçlerini anlamayı amaçlayan daha geniş kapsamlı girişimin bir parçasıdır. Tarihsel değişim olasılığı, üretici güçlerin gelişmesine, maddi üretim araçlarına ve onları toplumsal gereksinimleri karşılamak üzere harekete geçiren insanın emek-gücüne bağlıdır. İnsanlığın üretim gücünün gelişmesi, üretim ilişkileri tarafından, yani insanların bu üretim güçleriyle kurdukları toplumsal ilişkiler tarafından desteklenir ya da engellenir. Sınıflı toplum, bir azınlık üretim araçları üzerinde, doğrudan üreticileri (köleler, köylüler ya da işçiler) yalnızca kendileri adına değil, aynı zamanda sömüren azınlık adına çalışmaya zorlayacak ölçüde denetim kurduğu zaman ortaya çıkar.¹²

Böylesi bir tarih anlayışından çıkarılacak sonuç, kişinin sınıfsal konumunun üretim ilişkileri içerisindeki yerine bağlı olduğudur. Bu doğrultuda en iyi sınıf tanımını marksist tarihçi Geoffrey de Ste Croix yapmıştır:

Sınıf (özünde bir ilişki olarak) sömürü olgusunun, sömürünün toplumsal bir yapıda somutlaşmış halinin kolektif ifadesidir. Ben *sömürü* sözcüğünden başkalarının emeğinin ürününün bir parçasına el koymayı anlıyorum...

Bir *sınıf* (belirli bir sınıf), öncelikle üretim koşulları (yani üretim araçları ve emek) ve diğer sınıflara (asıl olarak mülkiyet ya da denetimin derecesi temelinde) girdikleri ilişkiyle tanımlanan, bütün toplumsal üretim sistemi içindeki konumlarıyla belirlenen bir grup insandır.¹³

Marksist sınıf anlayışının bir dizi ayırıcı özelliği vardır. Marksist sınıf anlayışı, ilkin sınıfı bir *ilişki* olarak ele alır. Kişinin sınıfsal konumu, sağduyulu görüşlerde içerilen 'derecelendirmeye dayalı' sınıf anlayışında düşünüldüğü gibi toplumsal ast/üst düzenindeki yerine bağlı değildir; sınıfsal konum, toplumsal bir grubun parçası olarak diğer toplumsal gruplara karşı ilişkisinden oluşur. İkincisi, bu ilişki *antagonistik* bir ilişkidir: Bu ilişki, öncelikle, üretim araçlarını denetleyen azınlık yönetici sınıfın doğrudan üreticilerin artı-emeğine el koymasında şekillenir. Sonuç olarak sınıf, sömürenlerle sömürülenlerin kavgasından, yani *sınıf mücadelesinden* ayrılmaz. Üçüncüsü, bu antagonistik ilişki *üretim* sürecinde şekillenir: Sömürünün ve sınıf mücadelesinin kaynağı, yönetici sınıfın üretim araçları ve doğrudan üreticilerin emeği üzerinde denetim sağlama çabalarıdır.

Son olarak, sınıf *nesnel* bir ilişkidir. Sınıfı statü temelinde tanımlayanların iddialarının aksine, kişinin sınıfsal konumu öznel tutumlara değil, kendisinin ya da başkalarının düşünebileceğinden bağımsız olarak, üretim ilişkileri içindeki fiili yerine bağlıdır. Kendisinin orta sınıf olduğuna inanan bir otomobil işçisi, bu inancı nedeniyle sermayenin sömürdüğü bir ücretli işçi olmaktan çıkmaz.

Wright'ın özlü bir biçimde belirttiği gibi, "marksist bir teori içinde sınıflar, üretimin öncelikle bir sömürü sistemi olarak çözümlendiği *toplumsal üretim ilişkileri içindeki ortak konumlar olarak* tanımlanır."¹⁴ Sınıfları bu şekilde kavramanın yararı, insanlığın toplumu dönüştürme sürecini daha iyi çözümleyebilmektir. Başka bir deyişle, marksist sınıf yaklaşımı, değişmeyen toplumsal hiyerarşilerdeki konumlara bir etiket yapıştırmayı değil, insanların üretim güçleriyle ve diğer gruplarla paylaştıkları ilişkilerin onlara nasıl kolektif biçimde tarihi yapma gücü verdiğini anlamayı amaçlayan *dinamik* bir teoridir.

Kapitalist toplumda sınıf ilişkilerini belirleyen temel çelişki, üretim süreci içinde işçiden artık değer elde edilmesinden doğan, sermaye ile ücretli emek arasındaki çelişkidir. Marks'ın *Kapital*'inin perspektifiyle bakıldığında, işçi sınıfı, üretim araçlarını denetleyememeleri nedeniyle emek-güçlerini, üretim araçlarını denetleyen sınıf olan kapitalistlere satmak zorunda kalan kişilerden oluşur. Bu kitaptaki makalelerin üzerinde durdukları temel sorun, Marks'ın ölümünden bu yana geçen yüzyıl içinde kapitalizmin geçirdiği değişikliklerin sermaye ile ücretli emek arasındaki sınıfsal çelişkiyi çağdaş

dünyanın toplumsal yapısı açısından zamanla geçersiz hale getirip getirmediğidir.

Okuyacağınız makaleler üç sorun üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birincisi, yirminci yüzyılın başından beri gözlenen, toplumsal işgücü içinde beyaz yakalı işçilerin oranının artıp kol işçilerinin oranının gerilemesi doğrultusundaki uzun dönemli eğilimdir. Bu eğilim *burjuvalaşmayı* - orta sınıfın büyümesini - mi temsil etmektedir? Benim "Yeni Orta Sınıf" ve Sosyalist Siyaset' başlıklı makalem bu konuda yoğunlaşırken, Chris Harman'ın iki makalesinde de aynı konu tartışılmaktadır. Bizce, kişinin üretim ilişkilerindeki yeri sınıfsal konumunun temeli olarak alınınca, beyaz yakalı işçilerin üç gruba ayrılmaları gerekmektedir:

(1) Kapitalist sınıfın aylıklı mensupları olan, sermaye birikim süreci ile ilgili kararların alınmasına katılan küçük bir azınlık; (2) yüksek maaş alan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu, çoğu emek ile sermaye arasındaki ara kademelerde yönetici ve denetleyici görevlerini yürüten çok daha geniş grup, 'yeni orta sınıf'; (3) yaptıkları iş üzerinde kol işçilerinden fazla bir denetime sahip olmayan ve çoğu kez kol işçilerinden de düşük maaş alan sıradan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu çoğunluk. Bu çözümlemeden çıkardığımız temel sonuç, üçüncü grubun büyümesinin işçi sınıfının gerilemesini değil, *genişlemesini* temsil ettiğidir.

Beyaz yakalıların yaptığı işin niteliği üzerine çıkan tartışmaları keskinleştiren ikinci bir sorun var. 1970'lerin başlarından beri dünya çapında görülen resesyonların sürekliliği, Batı'da işçi sınıfını fiilen ortadan kaldıran bir 'sanayisizleşme' (*deindustrialisation*) süreci mi başlatmıştır? Bu, Chris Harman'ın 'Resesyondan Sonra İşçi Sınıfı' başlıklı makalesinde ele aldığı temel sorundur. Chris Harman meydana gelen değişiklikleri dikkatle incelemekte ve onları daha geniş bir tarihsel perspektife oturtmaktadır.

İşçi sınıfının meslek dağılımı daima gününün sermaye birikiminin yapısını yansıtmıştır. Marks'ın zamanında en büyük ücretli işçi grubu ev hizmetçileriydi. ¹⁵Sanayide bile, Marks'ın *Kapital 1*'de derinlemesine incelediği 'maşinofaktür' (kapitalizme özgü, yaygın makine kullanımına dayalı yığınsal üretim yöntemi), ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde Lancashire pamuk ticareti gibi başlıca birkaç sektörle sınırlıydı. Raphael Samuel'in gözlemlediği gibi, "manifaktürde, tarımda ve madencilikte olduğu gibi, kapitalist işletmelerin ezici çoğunluğu buhar gücüne dayalı teknolojilerden çok elle

çalışan bir temelde örgütlenmişti." ¹⁶ Maşinofaktür, Sanayi Devrimi döneminde değil, özellikle ABD'de yığınsal şerit üretiminin gelişmesiyle ondokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyıl başlarında genelleşmiştir. ¹⁷

İşçi sınıfının hiçbir zaman sabit bir meslek yapısı olmamıştır. Sermaye birikiminin ihtiyaçları değiştikçe bu yapı da değişmiştir. Et-kisiz kalan sektörler gerilediği, iflas eden sermayeler başkalarının eline geçtiği ve onların yerini yeni sektörler ve daha etkili sermayeler aldığına göre, kriz dönemleri yeniden örgütlenme ve yeniden yapılanma dönemleri olarak görülebilir. Bazı işler yok olup başkaları yaratıldıkça işçi sınıfı da bu yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olur. Bu değişiklikleri, sermayenin değişen ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillenme yerine, işçi sınıfının yok olması olarak görmek cazip bir seçenek olabilir. Ancak, Chris Harman'ın gösterdiği gibi, bugünkü kriz dönemi işçi sınıfının bu türden en son reorganizasyonunu yaratmaktan başka sonuç vermemiştir. Chris Harman, özellikle burjuva yorumcular - örneğin, *Financial Times* gazetesi yazarı kadrosu - ile onların *Marxism Today*'deki yankılarının yaygınlaştırdığı, ayrıcalıklı sürekli işçilerden oluşan bir 'merkez' ile geçici ve part-time işçilerden oluşan yeni bir 'hizmetçi sınıf' 'periferi'si arasında derin ve kapatılmaz bir uçurum açıldığı efsanesini çökertiyor.

Sınıfsal yapıdaki değişikliklerle ilgili savlar, yukarıda değindiğimiz gibi, üçüncü bir sorunu oluşturan İşçi Partisi'nin 1979'dan beri uğradığı seçim yenilgileri dizisi hakkındaki tartışmaların da temellerini oluşturmaktadır. Bu derlemedeki son yazı, son zamanların önemli bir incelemesi olan Anthony Heath, Roger Jowell ve John Curtice'in *İngiltere Kime Oy Veriyor* adlı çalışması hakkında Chris Harman'ın bir değerlendirmesidir. Chris Harman, sözü geçen yazarların sundukları kanıtların günümüzde moda olan çeşitli efsaneleri (örneğin, vasıflı işçilerin İşçi Partisi'nden topluca uzaklaşmalarının Thatcher'in başarısında temel bir rol oynadığı düşüncesini) çürüttüğünü ve marksist sınıf çözümlemesini desteklediğini gösteriyor. Gerçi *İngiltere Kime Oy Veriyor* 1983 seçimlerine ilişkin bir inceleme, ama 1987 seçimlerinin sonuçları sınıfsal yapının ve politik davranışların değişmesiyle ilgili savları yeniden canlandırdı.

Yaygın temalardan biri şimdiden belirginleşti. İşçi Partisi'nin Güney İngiltere'de çok kötü, Kuzey İngiltere, Galler ve özellikle İskoçya'da görece iyi bir performans sergilemesi, Kuzey ile Güney arasında temel bir toplumsal bölünme olduğu fikrini kuvvetlendir-

di. Bu görüşü oldukça kaba bir şekilde özetleyebiliriz. Güneydoğu'da ve özellikle Londra'da, borsada ve finans dünyasında çalışıp müthiş aylıklar alan ve ateş pahası lüks dairelerde oturan Yuppier yaşamaktadır. Buna karşılık, Kuzeyliler, İşçi Partisi milletvekili Roy Hattersley'nin sözleriyle, fabrika atıklarının çevrelediği belediye konutlarında oturan kol işçileri, yani 'gerçek insanlar'dır. Hiçbir gerekçesi olmayan bu iddiaların İşçi Partisi liderleri açısından politik yararları vardır; 1987'de gerçek bir seçim başarısı kazanamamalarının üstünü örtmeye ve bunu yanında bu bozgunun günah keçileri olarak İşçi Partisi'nin özellikle Londra'daki sol kanadına yönelttikleri saldırıyı haklı göstermeye hizmet eder.

Londra ile İngiltere'nin diğer bölgeleri arasında önemli farklılıklar var elbette. Londra, 1980'lerde spekülâtif mali yatırımlarda dünya çapında bir kabarış yansıtan 'mali hizmetler sektörü'nde (bankacılık ve ilgili faaliyetler) hızlı bir gelişmeye sahne olmuştur. Gelgelelim yakın zamanlarda yapılan bir incelemeye göre, bu değişiklikler Londra'da giderek büyüyen bir sınıfsal kutuplaşmaya da eşlik etmiştir. 1971-81'de Londra'da imalat sanayinin istihdam ettiği işçi sayısı %36 oranında azaldı; İngiltere çapında bu oranın ortalama %25 olduğunu düşünürsek, Londra'nın farklı olduğu anlaşılır. 1971 ile 1985 yılları arasında Londra'da yarım milyona yakın sanayi işçisi işinden oldu. 1985'te Londra, sanayileşmiş dünyada işsizlerin en yoğun (400.000'i aşkın) olduğu kentti.

Londra'da zenginlik ve yoksulluk kutupları da ülkenin diğer yerlerine göre daha fazladır. 1985'te İngiltere'de bütün ailelerin en düşük ve en yüksek gelirli %10'unun ortalama haftalık brüt gelirleri 49.00 ve 416.80 sterlindi; Londra'da ise bu sayılar 47.10 ve 473.20 sterlin idi. Zenginlerin zengileşme, yoksulların daha da yoksullaşma oranı Londra'da İngiltere'nin diğer yerlerine göre daha fazladır.¹⁸ İşçi Partisi 1987 seçimlerinde Londra'da, güya varlıklı bir bölge olan Güneyin tam kalbinde yoksulluk artıyor olmasına rağmen kötü bir sonuç elde etti.

Kaldı ki, Londra'daki yüksek kazançlar ille de yüksek yaşam düzeyleri anlamına gelmeyebilir. Herşeyden önce, Londra'da konutlar İngiltere'nin diğer yerlerine göre çok daha pahalıdır. Ardarda bütün hükümetler belediye konutlarının ve özel kişilerin kiraladıkları evlerin zararına, insanların evsahibi olmalarına yardım etmişlerdir. 1984'e gelindiğinde İngiliz ailelerinin %61'i kendi evlerine sahiptir. Ne var ki, Londra'daki ev fiyatları 1980'lerin ortalarında ülke-

nin diğer yerlerine oranla çok daha hızlı yükselmişti: 1983-86'da %59,6 (İngiltere ortalaması %29,9) ve 1986-87'de %26,5 (İngiltere ortalaması %15,9). 1987'nin ilk üç ayında Londra'da bir evin ortalama fiyatı 68.300 sterlinken, Yorkshire ve Humberside'da 28.400 sterlin, İskoçya'da 33.300 sterlindi. Sonuç olarak, Londra'da ev alanlar başka yerlere göre çok daha fazla borç bulmak zorundaydılar: 1986'da Londra'da ortalama ipotek bedeli 37.829 sterlinken, Yorkshire'da 18.560, İskoçya'da 22.631 sterlindi. Aynı yıl, ortalama ev fiyatları Londra'da ortalama erkek kazançlarının 3,71 katına ulaşıırken, Yorkshire ve Humberside'da yalnızca 2,37, İskoçya'da 2,61 katıydı. Londra'daki yüksek ücretler bir ölçüde konut maliyetlerinin çok daha yüksek oluşunun yansımasıydı.¹⁹

Güney İngiltere, İngiliz kapitalizminin 1980'lerde yeniden yapılanmasından önemli bir anlamda kârlı çıktı. İmalat sanayi işçi sınıfının eski merkezlerinden (Londra, Sheffield, Glasgow, Manchester gibi) militan işyeri örgütlenmesi geleneğinin çok daha zayıf olduğu yeni bölgelerde daha küçük işletmelere doğru kayarken önemli ölçüde Güney İngiltere'ye kaymıştır.²⁰ Swindon ya da Peterborough gibi yeni büyüyen merkezlerde çalışanlar da, daralan eski sanayilerdeki işçiler gibi ücretli işçilerdir. Ama şurası gerçek ki, bu yeni işçiler 'armut piş, ağzıma düş' misâli İşçi Partisi liderlerine kucak açmayacaklardır. İngiliz işçi hareketinin örgütsel ve siyasi temeli, Neil Kinnock'ın 1987 seçimlerindeki televizyon reklamları gibi kurnaz medya kampanyalarıyla yaratılmadı; bu temel 1910-14 yıllarındaki büyük mücadele dalgasında olduğu gibi büyük sınıf mücadelesi ve radikalleşme dönemlerinde atıldı.

İşçi sınıfının savunmaya geçtiği dönemlerde, düzene siyasi olarak teslim olanların kendilerini haklı göstermek için sınıfın kendisinin yok olmakta olduğunu iddia etmeleri doğaldır. 1830'lar ve 1840'larda ilk büyük işçi hareketi olan Çartist hareketin önderlerinden Thomas Cooper, 1872 yılında, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında ki hızlı ekonomik büyüme döneminin işçileri tanımamayacak ölçüde değiştirdiğini ileri sürüyordu:

Eskiden, Çartist günlerimizde, binlerce Lancashire işçisinin paçavralar içinde olduğu doğrudur; üstelik içlerinden pek çoğu yiyecek de bulamıyordu. Ancak, gittiğimiz her yerde ne kadar akıllı olduklarını görmek mümkündü. İşçilerin gruplar halinde, siyasi adalet sorununu - yetişkin ve

aklı başında her kişinin kendisini yönetecek yasaları yapan kişilerin seçiminde oy kullanması gerektiğini - tartışırken izleyebildiniz. Sosyalizm öğretisini tartışırken çok ciddiydiler, saygılı bir dil kullanıyorlardı. Şimdi ise, Lancashire'de böylesi tek bir grup göremezsiniz. Öte yandan, iyi giyimli işçilerin, elleri ceplerinde, kooperatiflerden, kooperatiflerdeki hisselerinden ya da konut kredisi veren bankalardaki hisselerinden konuştuklarını dinleyebilirsiniz.²¹

Cooper, 1870'lerde Gladstone'cu liberalizme kayarak devrimci işçi sınıfı politikalarını terketmişti. Cooper'ın işçi sınıfının ölümünü anlatışındaki nostalji ve gönül rahatlığı karışımı duygular, şimdi *Marxism Today* gibi dergilerde görülenlerin aynısıdır; sadece, 1950'lerde sosyologlar ve İşçi Partisi'nin sağ kanadı taksitli alımlar ve araba sahibi olmanın yayılmasından bahsederlerken, bugünkü konuşma konuları özelleştirilen şirketlerde hisse senedi almaları ve video cihazı sahibi olmalarıdır. Sınıf mücadelesinde yeni bir barışın merkezini oluşturanlar, çoğu kez, sermayenin bir yeniden yapılanma döneminde ortaya çıkan güya 'zengin' işçiler olmuştur. Cooper'ın 'işçi aristokrasi'si (Victoria dönemi İngiltere'sinin vasıflı metal işçileri) yirminci yüzyıl başlarında, Petrograd, Berlin ve Torino'nun metal işçilerinde daha ileri karşılığını bulan militan işçi örgütlenmelerinin öncülerine dönüşmüşlerdir.²² 1930'ların ve 1940'ların yeni otomobil ve uçak fabrikalarındaki yarı vasıflı işçiler, 1970-74'te Edward Heath'ın Muhafazakâr Parti hükümetini dize getiren güçlü işçi temsilcileri örgütünü kurmuşlardır.²³

İşçi sınıfı örgütlenme ve mücadelesi gelecekte yeniden yükseldiğinde alacağı biçimi tam olarak bugünden kestirmek olanaksızdır. Ancak, iki konuda kesin konuşabiliriz. Birincisi, sınıf mücadelesinde böylesi bir yükseliş yaşanacaktır. Sadece İngiliz kapitalizminin değil, dünya kapitalizminin de içinde bulunduğu derin çelişkiler gelecekte toplumsal sarsıntıları kaçınılmaz kılıyor. Ancak bu, bu mücadelelerin sonucunda sermayenin mutlaka devrileceği anlamına gelmez. Bu, savaşa atıldıkları zaman işçileri hangi politikanın etkileyeceğine bağlı olacaktır. Yine kesin olan ikinci bir nokta ise, sağ sosyal-demokrasi (sınıf mücadelesinin hem mümkün hem de istenir olduğunu reddeden Neil Kinnock ile diğer İşçi Partisi liderleri) işçileri etkileyen egemen eğilim olmayı sürdürürse, daha çok yenilginin yaşanacak olduğudur. Dolayısıyla, burada okuyacağınız makalelerdeki çözümlemelerden basit bir pratik sonuç çıkmaktadır: İşçi Partisinin ve *Marxism Today*'in çıkmazından kurtulmanın tek yolu, işçi sınıfının kolektif mücadelelerini kapitalizmin devrilmesinin ve sosyalizmin inşa edilmesinin temeli olarak gören devrimci bir sosyalist örgüttür.

BİR

'Yeni orta sınıf ' ve sosyalist siyaset

Alex Callinicos

Marksizmin temel bir özelliği siyaseti sınıf mücadelesi ışığında kavramasıdır. Marks ve Engels 1879'da şöyle yazmışlardır:

Hemen hemen kırk yıldır sınıf mücadelesinin tarihin en doğrudan itici gücü olduğunu, ve özellikle de proletarya ile burjuvazi arasında süren sınıf mücadelesinin modern toplumsal devrimin büyük kaldırıcı olduğunu vurguladık.¹

Bilindiği gibi, *Kapital* 3'ün sınıflar üzerine olan son bölümü bitirilmemiştir. Yine de, Marks'ın sınıf teorisinin genel doğrultusu yeterince açıktır. Marks'ın çıkış noktası, "karşılığı ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden alındığı özgül ekonomik biçim"dir.² Başka bir deyişle, sınıflar, sözkonusu toplumu oluşturan sömürgeci üretim ilişkileri temelinde tanımlanmaktadır.

Bu üretim ilişkileri, Marks'a göre, üretim araçlarının dağılımına dayanır. Şöyle ki, sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkinin temelini 'dağılım' oluşturur; bu, "tüketim mallarının sıradan dağılımı anlamındaki değil, bir tarafta toplanmış maddi faktörler ile öbür

tarafıta emek-gücünün oluşturduğu üretim unsurlarının dağılımı anlamında bir dağılımdır.”³ Üretim araçlarının dağılımı “üretimin bütün karakterini ve bütün hareketini belirler”.⁴ Doğrudan üreticilerden artı-emegin alınışının özgül biçimi buna bağılıdır.

Bundan çıkan sonuç, bir bireyin sınıfsal konumunun o bireyin üretim araçları ile arasındaki ilişkiye bağılı olduğudur. Kapitalist üretim araçlarına sahiptir, işçi ise sahip değildir; bu, ikisinin sınıfsal konumlarını belirler. Böyle kavrandığında sınıf nesneldir: üretim ilişkileri içinde şekillenir, bireylerin bilincinden doğmaz ve hatta, bu bilinçle çelişiyor bile olabilir. Ayrıca, Marks için sınıf toplumsal bir ilişkidir. Sınıf, bireylerin yaptıkları işten (sosyologların ‘meslek’ dedikleri) ziyade, yaptıkları işin, üretim sürecinde bir grubun diğer grubu sömürdüğü çelişkili ilişkinin neresine oturduğuyula ilgilidir. Son olarak, Marks’ın modeli ‘ikili’ bir modeldir. İki sınıf birbirleriyle her üretim tarzında sömürücü ve sömürülen olarak (efendi ve köle, toprak ağası ve köylü, kapitalist ve işçi olarak) karşılaşırlar.⁵

Demek ki, Marks’a göre sınıf, “sömürünün toplumsal bir yapıda yansıma tarzı”dır.⁶ Böylesi bir modelde karşılaşılabilecek problem ise iki kutuplu sömürü ilişkisine ilk bakışta uymayan toplumsal katmanların varlığıdır.

TABLO I*

Tam gün çalışanların meslek dağılımı (%) (New Earnings Survey, 1979)

	Erkek	Kadın	Toplam
1- Serbest meslekler	15,7	20,2	17,1
2b- Mencejler ve idareciler	16,4	4,5	12,7
Satıcılar, sınıflandırılmamış	0,6	0,2	
3- Büro çalışanları	5,9	38,7	16,0
4- Ustabaşılar	6,9	3,8	5,9
5- Vasıflı kol işçileri	19,2	4,2	14,7
6- Yarı vasıflı kol işçileri	19,1	16,3	18,2
7- Vasıfsız kol işçileri	4,7	1,8	3,8
Kol işçileri, sınıflandırılmamış	12,1	9,9	11,4

Küçük ölçekli sermaye sahiplerinin oluşturduğu klasik küçük burjuvazi bu konuda fazla bir güçlük çıkarmaz, çünkü ekonomik açıdan büyük sermayeye bağılı asalak bir grup olarak, toplumsal ve siyasi anlamda burjuvazi ile proletarya arasında kalmış grup olarak

görülebilir.⁷ Daha ciddi bir sorun, bu yüzyılda beyaz yakalıların toplam işgücü içinde oluşturduğu oranın müthiş ölçüde büyümesinden kaynaklanır. Tablo I’de görüldüğü gibi, kol işçileri (ustabaşılar dışta bırakılırsa) günümüzde İngiltere’de tam gün çalışanların yarısından azını meydana getirmektedir. Diğer ileri kapitalist ülkeler için de benzer veriler sunmak mümkündür (bkz. Tablo II).

TABLO II *

Çeşitli ülkelerde işgücünün altı gruba dağılımı (%)

		A	B	C	D	E	F
Çekoslovakya	1970	19,4	2,4	7,4	7,0	12,0	51,8
İsveç	1970	19,2	2,3	17,1	9,0	8,0	44,4
Yeni Zelanda	1976	14,4	3,4	16,2	10,0	10,2	45,8
ABD	1970	13,8	7,8	16,8	6,6	2,9	52,1
Kanada	1971	12,4	4,2	15,6	9,3	6,9	51,6
Fransa	1968	11,4	2,7	11,7	7,6	15,3	51,3
İngiltere	1971	11,1	3,7	17,9	9,0	3,0	55,3
SSCB	1970	10,4		11,8	7,0	25,6	45,2
Avustralya	1971	10,1	6,5	15,6	7,9	7,6	52,3
F. Almanya	1970	9,8	2,2	17,5	8,9	7,6	54,0
Arjantin	1970	7,5	1,5	11,4	11,9	14,4	53,3
Japonya	1970	6,6	3,9	13,8	11,8	18,9	45,0
Brezilya	1970	4,8	1,7	5,3	7,4	44,0	36,8
Mısır	1966	4,4	1,6	5,0	5,8	45,6	37,6
Hindistan	1971	2,7	0,7	3,0	4,2	72,0	17,4

(A: Serbest meslek, tekniker vb. B: İdareciler, menejerler C: Büro çalışanları, vb. D: Satış elemanları E: Çiftçiler F: Diğer)

Pek çok burjuva yorumcunun, işçi sınıfının ve sınıf mücadelesinin ölmüş veya ölmekte olduğunu iddia etmek için bu tür kanıtlara sarılmaları şaşırtıcı değildir. Örneğin, Financial Times’ın bir yazarı, Sosyal Demokrat Parti’nin ortaya çıkışını “sosyolojik bir gelişme olarak, politik sistemin toplumdaki gelişmeyi yakalamaya başlamış olmasının bir örneği olarak” memnurlukla karşılıyor ve şöyle devam ediyordu: “Ortaya çıkan yeni sınıf hem klasik işçi sınıfını hem kapitalistleri sayıca çok geride bırakıyor.”¹⁰

Bazı Marksistlerin işçi sınıfını çabucak defterden silmeleri de

çok şaşırtıcı değil: Andre Gorz, Rudolph Bahro ve Eric Hobsbawm gibi çeşitli kişilerin tutumları bu doğrultuda olmuştur.¹¹

Bu tür çözümlemeler sınıf sorununa çok yüzeysel bir yaklaşımdan kaynaklanıyor. Olağanüstü derecede heterojen nitelikteki işler (şirket müdürleri, üst düzey kamu görevlileri, öğretmenler, hemşireler, sekreterler) 'beyaz yakalılar' denilen genel bir başlık altında toplanmıştır. Bu grupların ortak yanları, varsa eğer, nedir?

Beyaz yakalılar kategorisinin incelenmesi iki temel grup olduğunu ortaya çıkarır. Birincisi, Tablo I'e göre, toplam işgücünün hemen hemen %30'unu oluşturan menejerler, profesyoneller ve idarecilerdir. Sosyolog John Goldthorpe bu çalışanlar grubunun hem büyüklüğünü hem de hızlı genişlemesini vurgulamaktadır: "Yirminci yüzyıl başlarında profesyoneller, idareciler ve menejerler ekonomik bakımdan en gelişkin ülkelerde bile aktif nüfusun yalnızca % 5-10'unu oluştururken, günümüzde Batı toplumlarında genel olarak bu oran %20-25'e çıkmıştır."¹² Üstelik, en azından İngiltere'de, bu genişleme büyük ölçüde savaş sonrası dönemde yoğunlaşmıştır (Tablo III).

Tablo III¹³
Meslek gruplarının dağılımı (%)

	1911	1921	1931	1951	1961	1971
Profesyoneller	4,05	4,53	4,60	6,63	9,00	11,07
İşveren ve menejerler	10,14	10,46	10,36	10,50	10,10	12,43
Büro çalışanları	4,84	6,72	6,97	10,68	12,70	3,90
Ustabaşılar ve işçiler	80,97	78,29	78,07	72,19	68,10	62,60

İkinci temel grup, 1979'da toplam işgücünün %16 kadarını oluşturan büro işçileridir. Tablo III'te görüldüğü gibi, bu çalışanlar kategorisi de çok büyük oranda bu yüzyıl boyunca gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu kategorinin toplam işgücü içindeki oranı %5'ten azdı.

Bu ikisi çok farklı kategorilerdir. Tablo IV'te görüldüğü gibi, profesyoneller, menejerler ve idarecilerin geliri sürekli olarak ortalamanın çok üstünde olmuştur. Öte yanda, 1971'de İngiltere'de 3.457.000 büro işçisinden %70'i kadındı.¹⁴ Kadın büro işçileri her zaman vasıfsız erkek kol işçilerinden daha az kazanmışlardır. Ayrı-

Tablo IV¹⁵

Meslek gruplarına göre ortalama ücretlerin tüm meslekler ortalamasına oranı (%)

	1913-14	1922-24	1935-36	1955-56	1960	1970	1978	1913-14'ten kaç katı
Erkekler								
Profesyoneller								
Üst kademe	405	372	392	290	289	211	209	0,5
Alt kademe	191	204	190	115	120	136	137	0,7
Menejerler vb	247	307	272	279	263	245	203	0,8
Büro çalışanları	122	116	119	98	97	97	93	0,8
Ustabaşılar	152	117	169	148	144	121	118	0,8
Kol işçileri								
Vasıflı	131	115	121	117	113	104	110	0,8
Yarı vasıflı	85	80	83	88	83	93	97	1,1
Vasıfsız	78	82	80	82	76	83	86	1,1
Erkekler ortalaması	116	114	115	119	120	123	121	1,0
% ortalama sapma	68	73	70	48	47	35	30	

Kadınlar								
Profesyoneller								
Üst kademe				-218	-217	178	169	
Alt kademe	110	137	130	82	86	88	98	0,9
Menejerler vb	99	102	104	151	142	135	128	1,3
Büro çalışanları	56	68	61	60	61	61	69	1,2
Ustabaşılar	70	98	96	90	86	73	81	1,2
Kol işçileri								
Vasıflı	54	56	53	65	56	49	57	1,1
Yarı vasıflı	62	63	62	51	48	47	59	1,0
Vasıfsız	35	47	45	43	40	44	57	1,6
Kadınlar ortalaması	62	66	64	60	56	59	68	1,1
% ortalama sapma	31	36	36	67	67	59	43	

ca, profesyonel, menejer ve idarecilerin çoğunluğu son derece vasıflı ve genellikle de üniversite mezunu iken, büro işçilerinin yaptıkları iş genelde yarı-vasıflı, tekrara dayalı, sınırlı bir eğitimin yeterli olduğu türden işlerdir.

Bu grupları aynı genel başlık altında toplamak anlamsızdır. Gerçekte beyaz yakalı iş kategorisi üç ayrı sınıfsal konumu kucaklar. Bir kutupta aslında fiilen kapitalist sınıfın aylıklı üyeleri olan üst düzey

menejerler ve idareciler bulunurken, öbür kutupta fiilen işçi sınıfının üyeleri olan beyaz yakalıları vardır. Bu beyaz yakalıları, sadece büro işçilerinin büyük çoğunluğunu değil, 'alt meslekler' denilen grubun da (öğretmenler, hemşireler, teknik ressamlar, laboratuvar teknisyenleri, sosyal görevliler) çoğunluğunu kapsar. Burjuvazi ile proletaryanın arasında, Amerikalı marksist Erik Olin Wright'ın 'çelişkili sınıfsal konumları na sahip diye tanımladığı türden profesyoneller, menejerler ve idareciler bulunur. Emek-güçlerini satarak yaşayan, ama üretimi sürecinde sermaye adına işlev gören bu gruba ben 'yeni orta sınıf' adını veriyorum.¹⁶

İşçi sınıfının geniş ve dar tanımları

Beyaz yakalıları nasıl gördüğümüz, burjuvazi ve proletaryaya tanımlarının sınırlarının nasıl çizdiğimiz ile yakından ilişkilidir. İşçi sınıfını tanımlamanın cazip yollarından biri, işçi sınıfını üretken emek harcayanlarla sınırlamaktır.

Marks üretken emeği şöyle tanımlar: "Üretken emek, kapitalist üretimdeki anlamıyla, sermayenin değişken kısmıyla değiştirilen ücretli emektir... yalnızca sermayenin bu kısmını (yani, kendi emek-gücünün değerini) yeniden üretmekle kalmaz, buna ek olarak kapitalist için artı-değer üretir."¹⁷ Dolayısıyla üretken emek, artı-değer üreten emektir. Üretken olmayan emek ise, "sermayeyle değil, doğrudan gelirle, yani ücretle ya da kârla değiştirilen emektir".¹⁸

Dolayısıyla, üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayrım, sermayenin kendini genişletmesine katkıda bulunan emek ile katkıda bulunmayan emek arasındaki ayrımdır. Marks'ın verdiği başlıca üretken olmayan emek örneği, Victoria dönemi İngiltere'sinin en geniş işçi kategorisini oluşturan, orta ve üst sınıftan insanların kendi gelirleriyle çalıştırdıkları ev hizmetçileridir.

Marks'ın üretken emek ve üretken olmayan emek teorisinden yapılabilecek çıkarsamalar tanı olarak açık değildir. Ancak teorisinin, Kapital'in 2. ve 3. ciltlerinde sunulan biçimiyle en tutarlı görünen yorumuna göre, Marks sadece metaların üretimine (son tüketim noktasına kadar taşınmaları işlemi dahil olmak üzere) katılan ücretli işçileri üretken emekçiler olarak görür.¹⁹

Marks örneğin, metaların dolaşımına (alım satım, muhasebe, vb) harcanan zamanın sermaye açısından saf maliyeti olduğunu, artı-değer yaratmadığını ileri sürer. Bu faaliyetlere yatırım yapan bir

ticari kapitalist başka bir yerde yaratılan artı-değer üzerinde hak iddia eder ve böylece genel kâr oranını düşürür.²⁰ Kapitalist ücretli işçileri çalıştırır, "böylesi bir yatırım ne ürün ne de değer yaratır; üstelik yatırılan sermayenin üretken biçimde işlev görmesinin boyutlarını o ölçüde daraltır."²¹ Ancak, malların ulaşımında kullanılan ücretli emek artı-değer yaratır, çünkü "ürünlerin kullanım değeri ancak tüketilmeleriyle gerçekleşir, tüketilebilmeleri için ise ürünlerin mekan değiştirmesi zorunlu olabilir, yani ulaşımı sanayinde ek bir üretim sürecini gerektirebilir."²²

Bu biçimde kavranan üretken emeği işçi sınıfını tanımlayan emek olarak kabul edersek, o zaman proletaryanın sadece madencilik, imalat ve taşımacılık sanayilerindeki ücretli işçilerden oluşuyor olması gerekir. Böyle bakıldığında, işçi sınıfı ondokuzuncu yüzyılın klasik erkek kol işçileriyle sınırlı kalır.

Bu tam da, bütün beyaz yakalıların ve üretken olmayan bütün kol işçilerinin (örneğin, çöpçüler ve hastane görevlileri) işçi sınıfının değil, 'yeni küçük burjuvazi'nin bir parçasını oluşturduklarını savunan Nicos Poulantzas'ın vardığı sonuçtur.²³ Böyle baktığımızda Amerika Birleşik Devletleri'nde proletarya toplam işgücünün %20'sinden azını oluştururken, 'yeni küçük burjuvazi' %70 gibi bir orana ulaşır!²⁴

Bu yorum, Marks'ın Kapital'de izlediği yaklaşımla çelişir. Marks, birçok beyaz yakalı işçinin de üretken emekçi olduğunda ısrarlıydı. Bu, üretimin giderek toplumsallaşmasının bir sonucuydu:

tüm emek sürecinin gerçek kaldırıcı bireysel işçi değildir. Aksine, toplumsal olarak birleşmiş emek-gücü ve tüm üretim aygıtını oluşturan rekabet halindeki muhtelif emek-güçleri metaların doğrudan üretilmesi sürecine çok farklı biçimlerde katılırlar... Bazıları elleriyle, bazıları kafalarıyla, birisi menejer, mühendis, teknolog vb, bir diğeri müfettiş, üçüncüsü kol emekçisi ya da ağır işçi olarak çalışır. Sayıları gün geçtikçe artan emek türleri üretken emek kavramına dahil olurlar ve bu emeği sarfedenler de üretken işçiler olarak, yani sermaye tarafından doğrudan sömürülen ve sermayenin üretim ve genişleme sürecine tabi olan işçiler olarak sınıflandırılırlar.²⁵

Demek ki, Marks'ın tanımladığı 'kolektif işçi'ye, yani metala-

rın üretiminde söz konusu olan karmaşık işbölümüne, katılanların hepsi kollarıyla çalışıyor olmasalar da üretken işçilerdir. Dahası, Marks'ın proletaryayı sadece üretken işçilerin oluşturduğunu düşündüğünü akla getirecek bir delil de yoktur. Aksine, Marks'ın ticarete çalışanlarla ilgili çözümlemesi (ki Marks'ın bu kişilerin artı-değer ürettiklerini düşünmediğini yukarıda gördük) tam tersi bir sonuca işaret eder. Marks şöyle yazar:

Ticarete çalışan insan bir açıdan ücretli işçidir. Birincisi, bu kişinin emek-gücü tüccarın değişken sermayesi ile satın alınır, gelir olarak harcanan parayla değil. Demek ki bu emek-gücü özel hizmet için değil, yatırılan sermayenin genişlemesi amacıyla satın alınmıştır. İkincisi, emek-gücünün değeri ve dolayısıyla ücreti, diğer ücretli işçilerinkiyle, yani kendi emek-gücünün ürünüyle değil, özgül emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin maliyetiyle belirlenir.²⁶

Dahası, ticari kapitalistin metaların dolaşımındaki rolü sayesinde başka yerlerde üretilen artı-değerden aldığı miktar, kendi çalıştırdığı işçilerin sömürülmesine, yani ücretlerinin yenilenmesi için gerekli olandan daha fazla çalışmalarına bağlıdır:

Bireysel tüccarın kârının büyüklüğü bu süreçte kullanılabileceği sermayenin büyüklüğüne bağlıdır, alım satım işlemlerinde ne kadar fazla sermaye kullanabilirse, işyerinde çalışanların karşılığı ödenmemiş emekleri de o kadar fazla olur. Tüccarın parasının sermayeye dönüşmesini sağlayan süreç, büyük ölçüde çalıştırdığı kişiler aracılığıyla yerine getirilir. İşyerinde çalışanların karşılığı ödenmemiş emeği, artı-değer yaratmamakla birlikte, tüccarın artı-değere el koymasını sağlar, ki bu da kendi sermayesi açısından fiilen aynı kاپya çıkar. Dolayısıyla, kendisi açısından bir kâr kaynağı olur.²⁷

Eric Olan Wright'ın ifadesiyle:

Üretken işçiler de, üretken olmayan işçiler de sömürülürler; ikisi de kendilerinden zorla alınmış, karşılığı ödenmemiş emek üretirler. Tek fark, üretken emekte karşılığı öden-

memiş emek-zamanına artı-değer olarak el konur; üretken olmayan emekte ise, karşılığı ödenmemiş emek başka yerlerde üretilen artı-değere el koymakta kapitalistin maliyetini düşürür. İki durumda da kapitalist ücret faturasını olabildiğince düşük tutmaya çalışacaktır; iki durumda da kapitalist işçileri daha çok çalıştıracak, üretkenliği arttırmaya çalışacaktır; iki durumda da işçiler kendi emek süreçleri üzerinde denetimden yoksun bırakılacaklardır. Her iki durumda da sömürünün son bulmasının önkoşulu sosyalizmdir. Kapitalist üretim ilişkilerinde üretken olmayan ve üretken emek arasında temelde çıkar farklarına neden olabilecek bir ayrılığın varlığından söz edilemez.²⁸

Böyle bir mantığı kabullenirsek, proletaryanın yalnızca üretken işçileri kapsayan 'dar' tanımını reddetmemiz gerekir. Ernest Mandel şu geniş tanımlı önerir: "Marks'ın kapitalizm çözümlemesindeki proletaryanın belirleyici yapısal karakteristiği, insana emek-gücünü sattıran sosyo-ekonomik zorlamadır. Bu durumda proletarya kavramının içine sadece sanayide çalışan kol işçileri değil, aynı temel kısıtlamalara tabi olan bütün üretken olmayan ücretli işçiler de girerler. Aynı temel kısıtlamalar derken kastettiğim, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmama, geçim araçlarına doğrudan ulaşmama (toprağa asla özgürce ulaşamaz!), emek gücünü az çok sürekli biçimde satmadan geçim araçlarını satın almaya yetecek kadar para bulamamadır."²⁹

Mandel'in iddiasına göre "üretken olmayan ücretliler kitlesini (hem ticarethanelerde çalışanlar ve alt düzey hükümet görevlileri, hem ev hizmetlileri) de kapsayan bu proletarya tanımı, kuşkusuz, Marks ve Engels ile onların 'ortodoks' izleyicilerinin: olgun (ama bunamadan önce) Kautsky, Plehanov, Lenin, Troçki, Luxemburg ve diğerlerinin ortaya attıkları tanımdı."³⁰ Bu tanımın, ortodoksluğuna ek olarak, beyaz yakalı çalışanların en önemli kategorilerinin, yani büro işçilerinin konumunu çok iyi biçimde açıklamak gibi bir üstünlüğü de var.

Büro işinin bu yüzyıl içinde geçirdiği dönüşümü burjuva sosyologlar anlatmışlardır. Yüz yıl önce İngiltere'de büro çalışanların büyük çoğunluğu erkekti ve küçük birimlerde (belki bir büroda dört kişi) çalışıyorlardı. Yaptıkları işin niteliği (muhasibecilik, yazışmalar, vb) onları işverenleriyle yakın ve sürekli bir ilişkiye sokuyordu.

Charles Booth 1890'da şöyle yazıyordu: "Büro çalışanları ile işveren ya da büro çalışanı ile yaptığı iş arasındaki ilişkiler genellikle yakın ve kişisel ilişkilerdir."³¹ Böylesi bir işin gerektirdiği eğitim ("biraz Latince, belki çok az Yunanca, biraz coğrafya, biraz bilim, biraz aritmetik ve muhasebecilik, biraz Fransızca bilgisi"³²) büro çalışanlarını 1870'de ilköğretim zorunluluğunun getirilmesinden sonra bile, kol işçilerinden ayırıyordu. Büro işçilerinin bankacılık ve sigortacılık sektöründe çalışan seçkin kesimi, kendilerine "oldukça kibar semtlerde oturma, iyi giyisiler giyme, saygın topluluklara katılma, bazen operaya gitme, eşlerine ev işi yaptırmama"³³ olanağı sağlayan bir gelir elde ediyorlardı. Vasıflı bir kol işçisiyle hemen aynı ücreti alan memurlar bile, burjuva ve serbest mesleklerde çalışan orta sınıf 'beyfendiler'inkine öykünen bir yaşam tarzının özlemini çekiyorlardı.

Tablo V³⁴

Büro işçileri 1851-1951

	Toplam işgücü içinde büro çalışanları (%)	Toplam büro çalışanları içinde kadınlar (%)
1851	0,8	0,1
1901	4,0	13,4
1951	10,5	59,6

Tablo V, büro işinin bu yüzyılın ilk yarısında geçirdiği muazzam değişiklikleri göstermektedir. David Lockwood'un belirttiği gibi, "yirminci yüzyılın ortasında... artık "siyah tulumlu" işçiden değil, daha çok "beyaz gömlekli" işçiden bahsetmek gerekir". Lockwood şöyle devam eder:

Büronun ortalama büyüklüğü sanayide kolla çalışmayan işçilerin kol işçilerine oranının artışına ve ticaret, maliye, bölüşüm ve yönetim alanlarında 'üretken olmayan' işlevlerin çoğalmasına bağlı olarak artıyordu. Bilimsel yönetim, beraberinde, üretim maliyeti ile pazar talebinin ayrıntılarıyla hesaplanması saplantısını getirmişti. Bilimsel yönetim büroda makineleşmeyi başlattı; büroda makineleşme de yeni tip verilerin kaydedilmesi işlemini çoğalttı. Sanayideki yoğunlaşma ve ortak girişimlerden kaynaklanan birleşmeler, büro işinin ve personelinin yoğunlaşması ve rasyonelleştirilmesine yol açtı. Sanayi alanında hükümetin işlevlerinin mu-

azzam derecede artması gün geçtikçe daha verimli bir idareyi gerektiriyordu. Ondokuzuncu yüzyılın son döneminde ilköğretim mecburiyetinin getirilmesiyle büro işçilerinin yetiştiği alan da oldukça genişlemiş oldu. Okuma yazma bilen herkes potansiyel bir büro işçisi oluyor, böylece siyah tulumlu işçilerin o güne kadarki tekelci konumları kırılıyordu.³⁵

Büro işçilerinin dönüşümüyle ilgili bir endekse bakıldığında, kadın büro çalışanlarının vasıfsız erkek kol işçilerine oranla bile çok düşük ücret aldıklarını görüyoruz. Dahası, erkek büro işçileri bile yarı-vasıflı erkek kol işçilerinden daha az kazanmaktadır (bkz. Tablo IV). Bununla beraber, marksist sınıf teorisi açısından daha temel bir özellik, Amerikalı marksist Harry Braverman'ın deyişiyle 'büro işinin sanayileşmesi'dir - başka bir deyişle, büro işlerinin büyük bölümünün yarı-vasıflı, tekrara dayalı ve elle yapılan işlemlerden oluşmaya başlamasıdır.³⁶ Bu süreç, en aşırı noktasında, çok büyük 'büro fabrikaları' ortaya çıkarmıştır (King Vidor, sessiz filmi Kalabalıklar'da böyle bir fabrikayı anlatır). Fransız sosyolog Michel Crozier, 1950'lerde bu tür bir kuruluşu, pnömatik iletişim sistemiyle bağlı elli kişilik çalışma odalarında muhasebe makinelerini kullanan, çoğu kadın 4.500 işçinin çalıştığı bir kamu hizmetleri bürosunu incelemiştir.³⁷

Büro işçilerinin proletaryanın bir parçası sayılmaması için akla yatkın bir neden yoktur. İşçi sınıfının yapısı, içinde bulunduğumuz yüzyılda dönüşüme uğramıştır. Toplam işgücü içinde üretken işçilerin oranı gerilemiştir (ancak bu oran işçi sınıfının öldüğünü ilan edenlerin iddia ettiğinden çok daha azdır - imalat ve madencilik sektörleri 1911'de İngiltere'de çalışan nüfusun %40,9'unu, 1971'de %38,5'ini istihdam ediyordu ve bu çalışan nüfus 1911-71 yılları arasında altı milyon kadar arttığı için mutlak sayılarda ciddi bir artış olmuştu).³⁸ Bu, emek üretkenliğinde müthiş bir artışın sonucudur. Marks'ın işaret ettiği gibi, "ürün miktarı aynı kalmak koşuluyla, üretken olmayan nüfusa karşı üretken nüfusu ne kadar küçük olursa ülke o kadar zenginleşir. Çünkü üretken nüfusun göreceli küçüklüğü, emek üretkenliğinin göreceli derecesini ifade etmenin bir başka yoludur."³⁹ Bir başka deyişle, üretken emekçilerin göreceli azlığı, eşzamanlı olarak emek üretkenliğinin artışını, sermayenin organik bileşiminin yükselişini ve kâr oranının düşüşünü getiren sermaye birikiminin genel eğiliminin bir ifadesinden başka bir şey değildir.